

İslam Hukuku Perspektifinden Malthus'un Nüfus Teorisinin Rızık ve Adalet İlkeleri Açısından Eleştirisi

A Critique of Malthus's Population Theory from the Perspective of Islamic Law with Respect to the Principles of Sustenance (Rızık) and Justice

Arş. Gör. Dr. Muhammed Çıtak

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü,
İslam İktisadı ve Hukuku Anabilim Dalı,
muhammed.citak@izu.edu.tr
İstanbul/Türkiye

İstanbul Sabahattin Zaim University
Graduate Education Institute
Department of Islamic Economics and Law
<https://orcid.org/0000-0002-0486-686X>
<https://ror.org/00xvwpq40>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü Article Types	Araştırma Research Article
Geliş Tarihi Received	01 Ocak January 2026
Kabul Tarihi Accepted	24 Şubat February 2026
Yayın Tarihi Published	30 Haziran June 2026
Yayın Sezonu Pub Date Season	Haziran June
Sayı Issue	45
Sayfa Pages	129-160

Atıf | Cite as

Çıtak, Muhammed. "İslam Hukuku Perspektifinden Malthus'un Nüfus Teorisinin Rızık ve Adalet İlkeleri Açısından Eleştirisi". *Usul İslam Araştırmaları Dergisi* 45 (Haziran 2026), 129-160.
<https://doi.org/10.56361/usul.1853790>

İntihal | Plagiarism

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir.
This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Yayıncı | Published by

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
İstanbul Sabahattin Zaim University

Telif Hakkı | Copyright

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır.

Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Etik Beyan | Ethical Statement

Bu çalışma, etik kurul izni gerektirmemekte olup yalnızca literatür taramasına dayanmaktadır; çalışmada bilimsel ve etik ilkelere uyulmuş, tüm kaynaklar kaynakçada belirtilmiştir.

This study does not require ethics committee approval and is based solely on a literature review; scientific and ethical principles have been followed throughout the study, and all sources are listed in the references.

(Muhammed Çıtak).

Yapay Zeka Kullanımı | Use of Artificial Intelligence

Bu çalışmanın tercüme, dilsel iyileştirme ve redaksiyon aşamalarında ChatGPT-4 (OpenAI) aracından yararlanılmıştır. Yapay zekanın sağladığı girdiler yazarın denetiminden geçmiş olup, makalenin fıkri muhtevası ve tüm sorumluluğu yazara aittir. | ChatGPT-4 (OpenAI) was utilized during the translation, linguistic refinement and proofreading stages of this study. The AI-generated inputs were thoroughly reviewed by the author, who assumes full responsibility for the intellectual content of the manuscript.

Öz

Bu çalışma, Thomas Malthus'un nüfus teorisini İslam hukuku perspektifinden eleştirel bir çerçevede değerlendirerek fakirlik olgusuna hâkim olan kıtlık merkezli yaklaşımları yeniden tartışmayı amaçlamaktadır. Malthus, nüfusun geometrik hızla artmasına karşılık üretim imkânlarının daha sınırlı bir hızla artacağını ileri sürmüş ve fakirliği büyük ölçüde kaçınılmaz bir sonuç olarak görmüştür. Bu yaklaşım, klasik iktisat düşüncesinin yanı sıra modern nüfus politikaları ve fakirlikle mücadele stratejileri üzerinde de belirleyici olmuştur. Ancak Malthusyen teori, fakirliği doğal sınırlara ve bireysel davranışlara indirgemesi nedeniyle önemli eleştirilere konu olmuştur. İslam hukuku ise fakirliği yalnızca nüfus artışı veya kaynak yetersizliği üzerinden açıklamaz. Rızık, bereket, adalet, mülkiyet anlayışı ve gelir dağılımı gibi ahlaki ve kurumsal boyutları içeren bütüncül bir yaklaşım sunmaktadır. Bu bağlamda çalışma, Malthus'un kıtlık merkezli yaklaşımı ile İslam hukukunun adalet ve paylaşım temelli yaklaşımını karşılaştırmalı olarak ele almaktadır. Araştırmada nitel yönetime dayalı doküman analizi benimsenmiştir. Bu doğrultuda Malthus'un klasik eserleri ile İslam hukukuna ilişkin klasik ve modern literatür birlikte incelenmiştir. Ayrıca gelir dağılımı adaletini ölçmek amacıyla Gini katsayısı verilerinden yararlanılmıştır. Bulgular, fakirliğin kaçınılmaz bir doğal sonuç olmadığını; aksine iktisadi düzen, yönetim yapıları ve paylaşım mekanizmalarıyla yakından ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Çalışma, İslam hukukunun adalet merkezli yaklaşımının fakirlikle mücadelede daha kapsayıcı ve sürdürülebilir bir perspektif sunduğu sonucuna ulaşmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Malthus, Nüfus Teorisi, Rızık, Adalet.

Abstract

This study critically re-examines Thomas Malthus's population theory from the perspective of Islamic law and reassesses scarcity-centered approaches that dominate the phenomenon of poverty. Malthus claimed that population increases geometrically while production grows more slowly, making poverty largely unavoidable. This approach has been decisive not only in classical economic thought but also in modern population policies and poverty reduction strategies. However, the Malthusian theory has been widely criticized for reducing poverty to natural limits and individual behavior. In contrast, Islamic law does not interpret poverty solely through population growth or resource scarcity. Instead, it offers a comprehensive approach that incorporates moral and institutional dimensions such as sustenance (al-rizq), abundance (al-barakah), justice, property rights, and income distribution. Within this framework, this paper comparatively analyzes Malthus's scarcity-based approach with Islamic law's approach based on justice and sharing. Methodologically, this paper employs qualitative document analysis, examining Malthus's major works alongside classical and contemporary Islamic legal literature. In addition, Gini coefficient data are used to evaluate income-distribution justice across countries with varying levels of economic development and natural-resource endowments. The findings reveal that neither economic growth nor resource abundance alone ensures equitable income distribution. Rather, more just outcomes are closely linked to the economic system, governance structures, and distribution mechanisms. The paper concludes that poverty is not an inevitable natural condition but is largely shaped by economic structures and distributive mechanisms, and that Islamic law's justice-centered approach offers a more comprehensive and sustainable perspective in combating poverty.

Keywords: Islamic Law, Malthus, Population Theory, al-Rizq, Justice.

نقد نظرية مالتوس في السكان من منظور الفقه الإسلامي في ضوء مبدأي الرزق والعدالة

الملخص

تهدف هذه الدراسة إلى تناول نظرية مالتوس في السكان تناوُلًا نقديًا من منظور الفقه الإسلامي، وإعادة النظر في المقاربات التي تفسّر الفقر انطلاقًا من منطق النُدرة. ذهب مالتوس إلى أن السكان ينمون بمعدل هندسي في حين يزداد الإنتاج الغذائي بوتيرة أبطأ، معتبرًا الفقر نتيجة لا مفرّ منها إزاء هذه المقارنة. وقد أثّرت هذه الرؤية في الفكر الاقتصادي الكلاسيكي، ولها أثر واضح في السياسات السكانية المعاصرة واستراتيجيات مكافحة الفقر. غير أن الإطار المالتوسي تعرّض لانتقادات واسعة بسبب اختزاله الفقر في القيود الطبيعية والسلوك الفردي. في المقابل، لا يفسّر الفقه الإسلامي الفقر على أساس النمو السكاني أو ندرة الموارد فحسب، بل يقدم مقارنة شمولية تتضمن أبعادًا أخلاقية ومؤسسية، مثل مفهوم الرزق والبركة والعدالة وحقوق الملكية وتوزيع الدخل. وفي هذا السياق، تقوم الدراسة بتحليل مقارن بين المنظور القائم على النُدرة عند مالتوس، والمنظور القائم على العدالة والتكافل في الفقه الإسلامي. ومن الناحية المنهجية تعتمد الدراسة على المنهج التحليلي إطار البحث النوعي، من خلال تحليل أبرز مؤلفات مالتوس إلى جانب المصادر الكلاسيكية والمعاصرة في الفقه الإسلامي. كما تمّ توظيف بيانات معامل جيني لقياس عدالة توزيع الدخل بين دول تختلف في مستويات التنمية الاقتصادية والموارد الطبيعية. وتشير النتائج إلى أنّ ارتفاع النمو الاقتصادي المرتفع أو وفرة الموارد الطبيعية لا يضمنان بالضرورة توزيعًا عادلًا للدخل، بينما ترتبط النتائج الأكثر عدالة بوجود حوكمة فعّالة، وكفاءة مؤسسية، وسياسات قائمة على المسؤولية الاجتماعية. وتخلص الدراسة إلى أنّ الفقر ليس ظاهرة طبيعية حتمية، بل هو إلى حد كبير نتاج البنى الاقتصادية وآليات التوزيع، وأنّ الإطار القائم على العدالة في الفقه الإسلامي يقدم منظورًا أكثر شمولًا واستدامة لمعالجة التحديات الاقتصادية المعاصرة.

الكلمات المفتاحية: الفقه الإسلامي، مالتوس، نظرية السكان، الرزق، العدالة

Giriş

Nüfus artışı, insanlık tarihinin en köklü meselelerinden biri olarak ekonomik, toplumsal ve etik tartışmaların merkezinde yer almıştır. 18. yüzyılın sonlarında Thomas Robert Malthus, *Nüfus İlkesi Üzerine Bir Deneme* adlı eserinde, nüfusun kontrolsüz bir şekilde artmasının gıda kaynaklarının sınırlılığı ile çelişeceğini ve bu durumun kaçınılmaz olarak göç, kıtlık ve toplumsal krizlere yol açacağını ileri sürmüştür. Bu yaklaşımın temelinde, nüfusun geometrik bir hızla büyürken gıda üretiminin yalnızca aritmetik bir artış gösterdiği varsayımı yer almaktadır.¹

Öte yandan, İslam hukuku, nüfus artışı ve ekonomik dengeye ilişkin bambaşka bir paradigmaya sahiptir. Rızık kavramını merkeze alan bu anlayış, her canlının geçiminin Allah tarafından garanti altına alındığını ifade eder. Nitekim Hûd sûresi'nin 6. ayeti ve Fussilet sûresi'nin 10. ayeti bu ilkeye açıkça işaret etmektedir. İslam'a göre fakirlik ve açlık, kaynakların kıtlığından ziyade adaletsiz paylaşım, sömürü ve israf gibi insan eliyle doğan yapısal hatalardan kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda yoksulluk, yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda sosyal dokuyu zedeleyen ve kardeşlik, güven ve dayanışma ilkelerini aşındıran çok boyutlu bir sorundur. Bunun doğal bir sonucu olarak da suç² oranlarının artması, sosyal huzursuzlukların derinleşmesi ve siyasi istikrarsızlıkların ortaya çıkması mümkündür.³

İslam hukuku bu sorunlara karşı zekât, sadaka, infak ve vakıf gibi kurumlar aracılığıyla servetin adil dağılımını sağlayarak toplumsal dengeyi tesis etmeyi hedefler. Zekât, bu mekanizmalar içinde en temel ve kurumsal olanıdır.⁴ Nitekim zekât, İslam'da toplumsal dengeyi ve sosyal adaleti sağlamak amacıyla öngörülen gelir dağıtım mekanizmalarının başında gelmektedir.⁵ Bu çerçevede, nüfus artışı İslam hukukunda bir kriz unsuru olmamakla beraber doğru yönlendirildiğinde toplumsal gelişimi ve ekonomik refahı artırabilecek bir bereket vesilesi olarak

1 Thomas Robert Malthus, *An Essay On The Principle of Population* (Amerika Birleşik Devletleri: Yale University Press, 2018), 16.

2 Suç kavramı için bkz. Adnan Akalın, *İslam Hukukunda Devlete İsyan Suçu* (Ankara: Fecr Yayınları, 2016), 21.

3 M. Umer Chapra, *Islam and the Economic Challenge* (Riyad: International Islamic Publishing House, 1995), 2.

4 Ömer Yılmaz - Veli Sırım, "Zekât-Sosyal Adalet İlişkisi: Gelir Dağılımındaki Adaletsizliklere İlişkin Teorik Yaklaşımlarla Mukayeseli Bir İnceleme", *Sosyal Bilimler Metinleri* 2017/1 (Haziran 2017), 79.

5 Ahmad Fayez Hersh vd., "İslam İktisadında Bölüşüm Sisteminin Bir Aracı Olarak Zekâtın Rolü", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 35 (Nisan 2020), 291.

görülmektedir. Dolayısıyla, İslam hukukunun temel ilkeleri ile Malthus'un karamsar, sınırlayıcı yaklaşımı arasında belirgin bir epistemolojik ayrım söz konusudur.

Bu iki yaklaşım yalnızca ekonomik modellerin değil, aynı zamanda insan ve toplum anlayışlarının, ahlak ve sorumluluk ilkelerinin de karşılaştırılmasını gerektirmektedir. Modern dünyada, gıda üretiminin küresel nüfusu doyuracak düzeyde artmasına rağmen açlık sorununun devam etmesi, bu farklı perspektiflerin yeniden değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır.⁶

Bu çalışma, Malthus'un teorisini İslam hukuku perspektifinden eleştirel bir bakışla değerlendirmektedir. Araştırmada Malthus'un klasik metinleri ve bu metinlere yönelik çağdaş değerlendirmeler ile İslam hukukuna ilişkin hem klasik hem de modern kaynaklar birlikte incelenmiştir. Analiz, yalnızca iktisadi modellerin teknik karşılaştırmasıyla sınırlı kalmamıştır. Rızık, bereket, israf, adalet, mülkiyet ve gelir dağılımı gibi kavramlar üzerinden insan-doğa-toplum ilişkisini merkeze alan etik bir çerçeve oluşturulmuştur. Ayrıca güncel yoksulluk ve kıtlık tartışmaları, FAO (Food and Agriculture Organization of the United Nations)⁷ gibi uluslararası kuruluşların verileri, Amartya Sen gibi teorisyenlerin eleştirileriyle desteklenerek farklı ekonomik gelişmişlik düzeylerine ve doğal kaynak zenginliklerine sahip ülkelerin Gini katsayısı verileri karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Böylece gelir dağılımı adaletinin, yalnızca ekonomik büyüklük veya kaynak bolluğu ile değil, toplumsal adalet ve yönetim anlayışıyla doğrudan ilişkili olduğu ampirik olarak ortaya konmuştur. Çalışmada nitel bir yaklaşım benimsenmiştir. Başta doküman analizi olmak üzere karşılaştırmalı yönteme de başvurulmuştur. Bu kapsamda, birincil kaynaklar olarak Malthus'un "An Essay on the Principle of Population" adlı eseri, Kur'an-ı Kerim ayetleri, sahih hadisler ve klasik tefsir-fıkıh eserleri kullanılmıştır. İkincil kaynaklar olarak modern ekonomi literatürü, İslam iktisadı ve hukuku üzerine akademik çalışmalar, tarihsel kıtlık örneklerini inceleyen araştırmalar ve FAO gibi kuruluşların güncel raporları değerlendirilmiştir. Karşılaştırma temel varsayımlar, kaynak anlayışı, nüfus artışına bakış, çözüm mekanizmaları, fakirlik sebepleri ve modern geçerlilik kriterleri üzerinden yapılmıştır. Teorik çerçeve, Malthusyen nüfus paradigması ile İslam hukukunun rızık ve adalet temelli paradigmasının kavramsal analizi üzerine kurulmuştur. Bu yönüyle çalışma, klasik

6 Ulrike Grote, "Can We Improve Global Food Security? A Socio-Economic and Political Perspective", *Food Security* 6/2 (Nisan 2014), 188.

7 Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü

ve modern iki farklı paradigma arasındaki benzerlik ve farklılıkları hem teorik hem de tarihsel veriler ışığında ortaya koyarak, günümüz yoksulluk ve kıtlık tartışmalarına bütüncül bir perspektiften katkı sunmayı amaçlamaktadır.

1. Malthus'un Nüfus Teorisi

Thomas Robert Malthus, nüfus artışı ve gıda kaynakları arasındaki ilişkiyi sistematik bir şekilde ele alan ilk düşünürlerden biri olmuştur. Teorisinin temel argümanı, nüfusun geometrik bir hızla (örneğin, 2, 4, 8, 16 gibi katlanarak) artarken, gıda üretiminin yalnızca aritmetik bir şekilde (1, 2, 3, 4 gibi sabit bir artışla) büyüyebileceği varsayımına dayanır.⁸

Malthus'a göre, nüfus artışı ile gıda üretimi arasındaki matematiksel dengesizlik, insanlığın sürekli refah içinde yaşamasını engelleyen bir unsur olup, bu dengenin sağlanabilmesi için iki temel kontrol mekanizması devreye girmektedir: önleyici ve pozitif kontroller. Önleyici kontroller, doğum oranlarını azaltarak nüfus artışını dengelemeye yönelik insan eliyle uygulanan yöntemleri ifade eder. Bu tür kontroller, bireylerin geleceğe dair öngöründe bulunma yeteneğine dayanır ve uzun vadeli etkileri dikkate alarak nüfus artışını bilinçli şekilde yönlendirmeyi amaçlar. Buna karşın, pozitif kontroller ise ölüm oranlarını artırarak nüfusun doğal yollarla azalmasına sebep olan faktörleri içerir. Bu kontroller insan müdahalesinden bağımsız olup, toplumu doğrudan etkileyen çeşitli olumsuz koşullar aracılığıyla nüfus dengesini sağlamaktadır. Özellikle sağlığa zarar veren meslekler, aşırı ağır çalışma koşulları, sert iklim şartlarına maruz kalma, yoksulluk, çocukların yeterli bakım alamaması, salgın hastalıklar, savaşlar ve kıtlıklar gibi unsurlar, insan ömrünü kısaltarak nüfus artışının sınırlandırılmasına katkıda bulunmaktadır. Malthus, insanlığın büyük bir sefaletle karşı karşıya kalmaması için önleyici kontrollerin aktif olarak uygulanmasını önermektedir. Aksi takdirde, nüfusun doğal yollarla sınırlandırılmasını sağlayan hastalıklar, savaşlar ve kıtlıklar gibi pozitif kontroller devreye girerek, nüfusun mevcut gıda kaynaklarının sürdürebileceği seviyeye düşmesine neden olacaktır.⁹ Nitekim Malthus'un kıtlık, hastalık, savaş ve doğal afetler gibi kontrollerin nüfusu sınırladığı görüşünü destekleyen çeşitli yaklaşımlar da bulunmaktadır. Bu bağlamda, Clark'ın ileri sürdüğü tez, savaşlar ve salgın has-

8 Ahmet Arif Eren, "Malthus ve Marx'da Nüfus, İstihdam ve Suç: 2011 Sonrası Türkiye'ye Gelen Göçmenlerin Ekonomik Etkileri", *Başkent Üniversitesi Ticari Bilimler Fakültesi Dergisi* 5/2 (Eylül 2021), 25.

9 Malthus, *An Essay On The Principle of Population*, 18-19.

talıklar gibi ölüm oranlarını artıran unsurların, paradoksal bir şekilde maddi refahı artırıcı bir etki yarattığını öne sürmektedir. Zira bu tür olumsuzluklar, nüfusun azalmasına yol açarak kişi başına düşen kaynak miktarını artırmakta ve böylece ekonomik refahı görece iyileştirmektedir.¹⁰

Malthus'un sunduğu önlemler birtakım eleştirileri de beraberinde getirmiştir. Özellikle önleyici kontroller arasında evliliğin geciktirilmesi fikri, dönemin dini ve kültürel normlarıyla çeliştiği için eleştirilmiştir. Nitekim Malthus, nüfus artışını dengelemek için doğum kontrolü, evliliğin geciktirilmesi ve bireylerin ahlaki sorumluluk bilinciyle hareket etmesini önerir. Bunun için bireylerin ekonomik olarak çocuk sahibi olmaya hazır olmadan aile kurmamaları gerektiğini ve bu sayede aşırı nüfus baskısının azaltılacağını savunur. Ancak bu yaklaşıma Anglikan kilisesi şiddetli bir şekilde eleştiri yöneltir. Zira evlenmenin erdemli bir davranış olduğu ve evliliği dini sınırlar içinde tutarak nüfusun artırılmasının teşvik edilmesi gerektiğini savunulmaktaydı. Bu bağlamda, Malthus'un fikirleri kilise tarafından ahlaka aykırı bulunmuş ve ahlaki bir kısıtlama olarak tasvir edilmiştir.¹¹ Öte yandan modern dönemde Batı ülkelerinde evlilik yaşının giderek yükselmesi ve doğurganlık oranlarının düşmesi, Malthus'un öngördüğü önleyici kontrol politikalarının uzun vadede demografik dengesizliklere yol açtığını göstermektedir. Nitekim demografik dönüşüm sonucu nüfusun hızla yaşlanması, birçok Avrupa ülkesi ile Japonya'da iş gücü açığını yapısal bir sorun hâline getirmiştir. Mevcut projeksiyonlara göre 2050'li yıllarda iş gücü açığının Japonya'da %35, İtalya'da %30 ve Almanya'da %17 seviyelerine ulaşması beklenmektedir.¹² Bu durum, söz konusu ülkeleri doğum teşvikleri, evliliğin özendirilmesi, emeklilik yaşının yükseltilmesi ve göç politikalarının yeniden yapılandırılması gibi zorunlu politika arayışlarına yöneltmiştir.¹³ Dolayısıyla Malthus'un nüfus artışını sınırlamaya yönelik yaklaşımının, modern demografik gerçeklikler karşısında sürdürülebilir bir çözüm üretmediği görülmektedir. Bununla beraber aile kurumunun zayıflaması, evliliğin ertelenmesi ve çocuk sahibi olmama eğiliminin yaygınlaşması yalnızca demografik dengesizliklere değil, aynı zamanda boşanma oranlarının artması, tek

10 Gregory Clark, *A Farewell to Alms: A Brief Economic History of the World* (New Jersey: Princeton University Press, 2007), 35.

11 Eric K. Heavner, "Malthus and the Secularization of Political Ideology", *History of Political Thought* 17/3 (1996), 421.

12 Sevgi Işık Erol, "Küresel Bir Sorun Olarak Demografik Dönüşüm: Nedenleri, Etkileri ve Alınması Gereken Önlemler", *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi* 37 (Aralık 2016), 111.

13 Erol, "Küresel Bir Sorun Olarak Demografik Dönüşüm", 77.

ebeveynli ailelerin çoğalması ve toplumsal çözülme gibi çok boyutlu sosyal sorunlara da yol açmaktadır.¹⁴

Tarihsel bağlamında, Malthus'un fikirlerini destekleyen birçok olay yaşanmıştır. Bunlardan biri de İrlanda Patates Kıtlığıdır (1845-1852). Bu kıtlık, İrlanda'da yaklaşık 1 milyon insanın ölümüne ve milyonlarcasının göçüne yol açmıştır.¹⁵ İrlandalı çiftçiler, tarımsal üretimde büyük ölçüde patatese bağımlı bir yaşam sürdürmenin yanı sıra ülkede yaşanan hızlı nüfus artışı ve patates kıtlığının yol açtığı yaygın açlık, Malthus'un nüfus teorisini yeniden gündeme getirerek kıtlığın demografik etkilerini gözler önüne sermiştir. Ancak, bu ve benzeri olayların temelinde her zaman nüfus artışından kaynaklanan sorunlar yatmamaktadır. Nitekim 1943 Bengal Kıtlığı örneğinde de görüldüğü gibi kıtlığın temel nedeni gıda üretimindeki bir düşüş değil, İngiliz sömürge politikalarının yol açtığı ekonomik bozulmalardır. Özellikle Burma bölgesinden yapılan ithalatın kesilmesi gibi manipülatif eylemler, kıtlığın etkilerini derinleştirerek milyonlarca insanın açlıkla karşı karşıya kalmasına neden olmuştur.¹⁶ Bu bağlamda, kıtlıkların her zaman yalnızca nüfus artışına bağlı olarak ortaya çıkmadığı, insan kaynaklı faktörlerin de bu tür krizlerde belirleyici bir rol oynayabileceği göz ardı edilmemelidir. Diğer taraftan, tarımsal teknolojilerdeki ilerlemeler ve modern üretim kapasitesi, Malthus'un kıtlık öngörülerini sorgulanır hale getirmiştir. Nitekim Boserup, Malthus'un teorisine doğrudan bir eleştiri olarak, nüfus artışının tarımsal üretimi sınırlamak yerine teşvik edebileceği argümanı geliştirilir. Boserup, Malthus'un aksine, nüfus baskısının teknolojik yenilikleri ve tarımsal verimliliği artırdığını savunur.¹⁷

Modern dünyada Malthus'un teorisi hem desteklenmiş hem de eleştirilmiştir. Özellikle 19. yüzyılda, Avrupa ve Kuzey Amerika'da nüfus artışına rağmen tarımsal teknolojilerdeki ilerlemeler, gıda arzının ve yaşam standartlarının nüfus artışıyla birlikte yükselmesini sağlamıştır. Bu durum, Malthus'un nüfus artışının kaçınılmaz olarak kaynak kıtlığına ve sefaletin artmasına yol açacağı yönündeki görüşüne ters düşmektedir. Dolayısıyla, sanayi devrimi ve teknolojik yeniliklerin

14 Anıl Eralp - Şahika Gökmen, "Ortalama Evlilik Yaşının Yükselmesini Etkileyen Faktörler ve Cinsiyete Göre Farklılıklar", *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi* 7/2 (Temmuz 2020), 396.

15 Merve Doğan Kader - Kezban Acar Kaplan, "İrlanda Patates Kıtlığı'nın Osmanlı Basınına Yansımaları (1845-1852)", *Tarih İncelemeleri Dergisi* 36/2 (Aralık 2021), 497.

16 Senjuti Mallik, "Colonial Biopolitics and the Great Bengal Famine of 1943", *GeoJournal* 88/3 (Haziran 2023), 3209-3211.

17 Ester Boserup, *The Conditions of Agricultural Growth* (Büyük Britanya: Unwin Brothers Limited Working and London, 1965), 22.

tarımsal üretimde sağladığı verimlilik artışı, Malthus'un öngörülerinin mutlak doğruluk taşımadığını ortaya koymuştur.¹⁸ Malthus'un teorisini geçersiz kılan bir diğer önemli gelişme ise Yeşil Devrim olmuştur. Norman Borlaug liderliğinde geliştirilen yüksek verimli tohumlar ve gübreler, tarımsal üretimde devrim niteliğinde bir dönüşüm sağlamıştır. Özellikle bu gelişmeler sayesinde, geçmişte buğday ithalatına bağımlı olan Meksika, kısa sürede dünyanın önde gelen buğday ihracatçılarından biri haline gelmiştir. Borlaug'un geliştirdiği buğday türleri o kadar büyük bir başarı elde etmiştir ki yalnızca Meksika'da değil, Pakistan ve Hindistan gibi ülkelerde de tarımsal verimliliği artırarak milyonlarca insanın açlık tehlikesinden kurtulmasına katkı sağlamış ve küresel ölçekte gıda güvenliğini önemli ölçüde iyileştirmiştir.¹⁹ Ancak, tarımsal üretimdeki bu teknolojik sıçrama bile açlık sorununu tamamen ortadan kaldıramamıştır. FAO verilerine göre, 2023 yılı itibarıyla dünya genelinde 713 ila 757 milyon insan hâlâ kronik açlıkla mücadele etmektedir. Bu durum, Malthus'un kıtlık anlayışının güncelliğini koruduğunu göstermekte, ancak açlık sorununun yalnızca üretim kapasitesine bağlı olmadığını ortaya koymaktadır. Nitekim modern dünyada gıda üretimi artmasına rağmen, dağıtım ve erişim konusundaki adaletsizlikler, küresel açlığın devam etmesinin temel nedenlerinden biri olarak öne çıkmaktadır.²⁰

Malthus'un teorisine yönelik modern tartışmalar, onun determinist ve kötümser yaklaşımını sorgulamaktadır. Bu bağlamda, özellikle Amartya Sen'in görüşleri dikkat çekmektedir. Sen, açlık sorununun çoğunlukla gıda üretiminin yetersizliğinden değil, bireylerin gıdaya erişim hakkının ellerinden alınmasından kaynaklandığını savunmaktadır. Bu yaklaşım, açlığın yalnızca doğal kaynak kıtlığı ile değil, ekonomik ve politik faktörlerle de şekillendiğini ortaya koyarak Malthus'un nüfus ve gıda arasındaki dengeye ilişkin görüşlerine eleştirel bir bakış açısı sunmaktadır.²¹

Sonuç olarak, Malthus'un nüfus teorisi, insanlık ile doğa arasındaki gerilimi anlamak için güçlü bir çerçeve sunar. Ancak, teorinin tarihsel ve modern bağlamda uygulanabilirliği, teknolojik yenilikler, politik müdahaleler ve toplumsal dinamik-

18 William Engdahl, *Seeds of Destruction: The Hidden Agenda of Genetic Manipulation* (Montréal: Global Research, 2007), 75.

19 Ali Özkan - Ceylan Deniz, "Effects of The Change in Wheat Varieties as a Result of The Green Revolution on Culinary Culture", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 24/2 (Nisan 2025), 1069.

20 FAO, *The State of Food Security and Nutrition in the World 2024 – Financing to end hunger, food insecurity and malnutrition in all its forms* (Roma: FAO, 2024), 3.

21 Amartya Sen, *Development As Freedom* (New York: Alfred A. Knopf, 1999), 162.

ler gibi değişkenlere bağlıdır. Kıtlik anlayışını yalnızca biyolojik ve matematiksel bir dengeye indirgemek, insan iradesinin ve kolektif çözümlerin gücünü göz ardı edebilir. Bu nedenle, Malthus'un fikirleri, İslam hukuku gibi alternatif yaklaşımlarla karşılaştırıldığında daha anlamlı bir şekilde değerlendirilebilir.

2. İslam Hukukunda Rızık, Nüfus ve Gelir Dağılımı

Thomas Malthus'un nüfus teorisi, bir önceki bölümde ayrıntılı biçimde ele alındığı üzere, insan nüfusunun geometrik bir hızla artmasına karşılık tarımsal üretim gibi temel kaynakların aritmetik bir hızla büyüdüğünü savunarak kıtlığı yapısal ve kaçınılmaz bir sorun olarak konumlandırmaktadır. Buna karşılık İslam hukuku, rızık, nüfus ve gelir dağılımı meselelerini ele alırken Malthus'un kıtlık merkezli ve kötümser perspektifinden kökten farklı bir yaklaşım benimsemektedir. İslam hukuku literatüründe sorunun yalnızca kaynakların sınırlılığıyla açıklanmamaktadır. Servetin belli ellerde toplanmasına yol açan tekelleşme, ihtikâr ve israf gibi uygulamalar ile mali kaynakların kötü yönetimi ve yolsuzluk gibi beşerî ve kurumsal zaafların belirleyici rol oynadığı ve bundan mütevellit İslam'ın ferdiyetçilikten çok, cemaatçi ve devletçi bir yapı olduğu vurgulanmaktadır.²² Bu çerçevede İslam hukuku, ilahî irade, adalet ve toplumsal dayanışma ilkelerini merkeze alarak nüfus artışını bir tehdit değil, bir imkân ve nimet olarak değerlendirir. Bu artışın ekonomik sistem üzerindeki etkilerini etik ve adil bir düzen içerisinde yönetmeyi hedeflemektedir. Bu bölümde, İslam hukukunun rızık kavramı temelinde nüfus artışı ve gelir dağılımına yaklaşımı, Malthus'un teorisiyle kesişen ve ayrışan yönleriyle birlikte analiz edilecektir.

2.1. Rızık Kavramının İslam Hukukundaki Yeri

İslam hukukunda rızık, Allah'ın tüm canlılara bahsettiği geçim kaynağı olarak tanımlanır ve bu kavram, Kur'an-ı Kerim'de evrensel bir ilke olarak sıkça vurgulanır. Hûd sûresi 6. ayette, “Yeryüzünde hiçbir canlı yoktur ki, rızıkı Allah'a ait olmasın”²³, Fussilet sûresi 10. ayette, “O, dört gün içinde (dört evrede), yeryüzünde yükselen sabit dağlar yarattı, orada bolluk ve bereket meydana getirdi ve

22 İsmail Köksal, “İslam Hukuku Açısından İsrâf Ekonomisi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 3/1 (Mayıs 2003), 210.

23 *Kur'an-ı Kerim Meâli*, çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011), Hûd 11/6.

orada rızık arayanların ihtiyaçlarına uygun olarak rızıklar takdir etti"²⁴, Bakara sûresi 172. ayette "Ey iman edenler! Eğer siz ancak Allah'a kulluk ediyorsanız, size verdiğimiz rızıkların iyi ve temizlerinden yiyin ve Allah'a şükredin"²⁵, Âl-i İmrân sûresi 27. ayette "Geceyi gündüze sokarsın, gündüzü geceye sokarsın. Ölüden diriyi çıkarırsın, diriden ölüyü çıkarırsın. Dilediğine de hesapsız rızık verirsın"²⁶ ve Yûnus sûresi 93. ayette "Andolsun, biz İsrailoğullarını çok güzel bir yurda yerleştirdik ve onlara temiz rızıklar verdik. Kendilerine bilgi gelinceye kadar ayrılığa düşmediler. Şüphesiz ki, ayrılığa düşmüş oldukları şeyler hakkında Rabbin kıyamet günü aralarında hükmünü verecektir"²⁷ denilerek, rızkın ilahi bir garanti altında olduğu açıkça ifade edilir. Bu anlayış, Malthus'un nüfus artışı ile kıtlık arasında kurduğu karamsar ilişkiyi reddeder ve kaynakların sınırlı olduğu fikrine karşı çıkar. İslam'a göre, yeryüzü, insanlık için yeterli kaynaklarla donatılmış olup asıl sorunun, bu kaynakların adil dağıtılmamasından kaynaklandığını vurgular.²⁸

İslam'da rızık, yalnızca maddi bir geçim aracı değil, aynı zamanda manevi bir bereket olarak görülür. "Andolsun, size yeryüzünde imkân ve iktidar verdik. Sizin için orada birçok geçim imkânları da yarattık"²⁹ ayeti, dünyanın insan ihtiyaçlarını karşılayacak bollukla dolu olduğunu ifade eder. Rızık kavramı, bireysel çaba ile ilahi takdir arasında bir denge kurar. İslam'da çalışmak, üretmek ve ekonomik faaliyetlerde bulunmak teşvik edilirken, rızkın nihai olarak Allah'tan geldiği inancı, ekonomik sistemin metafizik bir boyut kazanmasına yol açar. Nitekim Cum'a sûresinin 10. ayetinde Allah (c.c.) şöyle buyurmaktadır: "Namaz kılınca artık yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütfundan nasibinizi arayın. Allah'ı çok zikredin ki kurtuluşa eresiniz"³⁰. Bu ayet, ekonomik faaliyetlerin ve çalışmanın İslam'da bir ibadet olarak değerlendirildiğini göstermektedir. Bununla birlikte rızkın yalnızca pasif bir şekilde beklenen bir nimet olmadığını, aksine bireysel çaba ve toplumsal iş birliğiyle elde edilmesi gereken bir değer olduğunu vurgular. Ancak bu çaba, hırs veya açgözlülükle değil, kanaat ve tevekkülle dengelenmelidir. Nihayetinde unutulmamalıdır ki rızık ilahi garanti altındadır. Nitekim Mevlana Celaleddin Rumi,

24 Fussilet 41/10.

25 Bakara 2/172.

26 Âl-i İmrân 3/27.

27 Yûnus 10/93.

28 Ferhan Çakır - Serpil Ağcakaya, "Financial Policies to Ensure Justice in Income Distribution in the Islamic Economy", *Identity Crisis: World At A Cross Road* (Delhi: ABS Books, 2022), 2/474.

29 A'râf 7/10.

30 Cum'a 62/10.

rızkın ilahi adalette dağıtıldığını ve Zühurf sûresi 32. ayete dayanarak her varlığın nasibini aldığını aktarılmaktadır.³¹ Bu bağlamda İslam hukuku, Malthus'un nüfus artışını bir felaket olarak görme eğiliminden uzaklaşır ve kaynakların sınırlılığına dair endişeleri, ilahi düzenin bir parçası olarak yeniden çerçevelendirir.

İslam'da rızık ile bağlantılı önemli bir kavram öne çıkmaktadır. Bu kavram 'bereket' kavramıdır. Rızkın bereket boyutu, İslam'da israfın yasaklanmasıyla ilişkilidir. "Yiyin için fakat israf etmeyin. Çünkü O, israf edenleri sevmez"³² ayeti, kaynakların bilinçli kullanılmasını emreder. İsfraf, yalnızca bireysel bir ahlaki zaaf değil, aynı zamanda toplumsal refahı zedeleyen ciddi bir tehdit olarak değerlendirilmelidir. Nitekim ilk Halife Ebu Bekir, Yezid ibn Ebi Süfyan'ı bir sefere gönderirken, savaşın meşruiyet sınırlarını aşacak şekilde kadınların, çocukların ve savaşla doğrudan ilgisi bulunmayan kimselerin öldürülmemesini öğütlemiştir. Hatta bununla yetinmeyip bitki örtüsüne ve hayvanlara da zarar verilmemesini emretmiştir. Eğer savaş ortamında bile doğal kaynakların tahrip edilmesine müsamaha gösterilmiyorsa, barış zamanında ve kendi topraklarında israfı göz yumulması düşünülemez. Bu bağlamda, Allah'ın insanlara bahsettiği nimetleri bilinçsizce tüketmek veya yok etmek, toplumda bozulmanın ve toplumsal etik değerlerin zayıflamasıyla eşdeğer görülmektedir. İslam hukuku, kaynakların bilinçli ve adil bir şekilde kullanılmasını teşvik ederek, israfın yalnızca bireysel bir sorun olmadığını, aynı zamanda toplumsal düzenin sürdürülebilirliği açısından da ciddi sonuçlar doğurabileceğini vurgulamaktadır.³³

Modern dünyada her yıl üretilen toplam gıda miktarının önemli bir kısmı tüketilmeden israf edilmekte ve bu kayıpların ekonomik karşılığı yüz milyarlarca dolara ulaşmaktadır. Öyle ki, yıllık gıda üretiminin yaklaşık üçte biri, yani 1,3 milyar tonluk bir miktar, tüketiciye ulaşmadan çöpe gitmektedir.³⁴ Bu durum, küresel ölçekte hem ekonomik hem de sosyal eşitsizlikleri derinleştiren bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. İslam hukuku perspektifinden bakıldığında ise kaynakların bilinçli bir şekilde kullanılması ve adil paylaşımın sağlanması durumunda, açlık ve yoksulluk gibi problemlerin yaşanmayacağı vurgulanmaktadır. Bu bağlamda İslam

31 Bilal Kuşpınar, "An Analysis Of The Views Of Al-Ghazali, İbn Al-'Arabi And Mawlana Rumi On The Concept Of Justice", *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 1 (Aralık 2016), 229.

32 A'râf 7/31.

33 Chapra, *Islam and the Economic Challenge*, 207.

34 İsmail Hakkı Tekiner vd., "Dünya ve Türkiye'de Gıda İsrafı ve Kaybına Genel bir Bakış", *İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi* 3/2 (Ağustos 2021), 123.

hukuku, israfın yalnızca bireysel bir sorun olmadığını, aynı zamanda toplumsal refahı doğrudan etkileyen bir olgu olduğunu ortaya koyarak, kaynakların verimli kullanılması gerektiğine dikkat çekmektedir.

2.2. Nüfus Artışına İslam Hukukunun Bakış Açısı

Malthus'un teorisi, nüfus artışını kontrol altına almak için önleyici ve pozitif kontroller gibi mekanizmaları önerdiği bir önceki bölümde açıklanmıştı. Bu yaklaşımlar, nüfusun kaynaklar üzerindeki baskısını azaltmayı amaçlar ve bireysel hayatta kalma mücadelesini merkeze alır. Ancak İslam hukuku, bu tür bir kontrol mekanizmasına ihtiyaç duymaz. Zira nüfus artışı, İslam'da bir tehdit değil, bir nimet ve sorumluluk olarak görülür.

Bu bakış açısı, İslam hukukunun nüfus politikalarını şekillendirmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Nitekim İslam hukuku, nüfus artışını bir tehdit olarak değil, doğru yönetildiğinde bereket kaynağı ve topluma katkı sağlayan bir unsur olarak değerlendirmektedir. Ancak, insanoğluna bahşedilen kaynakların yalnızca Kur'an ve sünnetin belirlediği ilkelere uygun bir şekilde elde edilmesi ve kullanılması gerektiği vurgulanmaktadır. Bu doğrultuda, İslam hukuku bireysel refahı merkeze alan bir anlayış yerine, toplumun genel refahını önceleyen bir perspektife sahiptir. Dolayısıyla, nüfus artışı bir tehdit olarak görülmek yerine, toplumsal dayanışma ve adil paylaşım esas alındığında bir fırsata dönüşmektedir. İslam toplumunun merkezinde yer alan bu anlayış, bireysel kazançların sadece kişinin kendisi ve ailesi için değil, aynı zamanda toplumun geneli için de bir fayda aracı olması gerektiğini savunmaktadır.³⁵

İslâmî tasavvura göre insan, yeryüzünü imar ve idare etmekle vazifelendirilmiş bir "halife" olarak yaratılmıştır. Allah (c.c.) kâinatı var etmiş, onun bir parçası olan dünyada hayatı tesis etmiş ve yeryüzünün nimetlerini insanoğlunun hizmetine sunmuştur. Ancak bu imkânlar, başıboş bir tasarruf yetkisi değildir. Yeryüzünü mamur kılma ve adaleti hâkim kılma sorumluluğuyla birlikte verilmiştir.³⁶ Bu inanç ve ideal çerçevesinde, kendisini yeryüzünde adaleti tesis etmekle mükellef gören Türk milleti, asırlar boyunca bu ülkü uğruna uzun ve meşakkatli seferlere

35 Chapra, *Islam and the Economic Challenge*, 207.

36 Ali Binol, "İlahî vahyin karakteristiği bağlamında Kur'an'ın muheymin ve musaddik oluşu", *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* 34 (Haziran 2023), 1030.

çıkılmış, büyük fetih hareketlerine girişmiştir. Fetihler yalnızca toprak kazanma gayesiyle sınırlı kalmamış; hâkimiyet altına alınan bölgeler, kalıcı bir vatan hâline getirilebilmesi için kapsamlı imar faaliyetleriyle ihya edilmiştir. Camilerden medreselere, hanlardan hamamlara, dârüşşifâlardan çeşmelere ve türbelere kadar uzanan bu geniş imar anlayışı, hayatın hemen her safhasını kuşatan bir medeniyet tasavvurunu yansıtmaktadır.³⁷ Ayrıca Allah (c.c.), yeryüzünün imarı ve ihyası için insanlara verdiği rızıkları miktar ve nitelik bakımından farklı şekillerde takdir etmiştir. Şayet insanlar rızık bakımından tamamen eşit olsaydı, çalışma, üretme ve başkasına hizmet etme motivasyonu büyük ölçüde ortadan kalkardı. Bu sebeple rızıkların dereceli biçimde dağıtılması, hayatın sürekliliğini ve toplumsal işleyişi mümkün kılan ilahî bir düzen olarak ortaya çıkmaktadır.³⁸ Bu çerçevede nüfus artışı da yeryüzünün imarı ve ihyası için bir yük değil, bilakis bir imkân ve vasıta olarak değerlendirilmelidir.

İslam hukukunun nüfus konusundaki yaklaşımını çeşitleri ayetler ve hadisler de desteklemektedir. Bu ayet ve hadislerden birkaçı aşağıda zikredilmektedir.

Teğabün sûresinin 15. ayetinde “Mallarınız ve çocuklarınız ancak birer imtihandır; Allah katında ise büyük bir mükâfat vardır”³⁹ buyurularak, İslam hukukunun nüfus artışına bakışını özetleyen temel bir ilkeyi ortaya koyar. Bu ayet, çocuk sahibi olmanın hem bireysel hem de toplumsal bir değer taşıdığının yanı sıra çocukları bir nimet ve aynı zamanda bir sorumluluk olarak tanımlamaktadır. Bu ayetteki sorumluluğa binaen zikri geçen imtihan hem bu dünyada hem de ahiret yurdu için geçerlidir. Zira evlatlar, kişi için bu dünyada kendilerini Allah’a itaatten çevirip harama düşürebilir.⁴⁰ Ayrıca, çocuklara yönelik terbiyenin tam verilememesi durumunda, ahirette düşman olabilecekleri anlamına da gelmektedir. Çünkü iyi yetiştirilmeyen evlatlar, ebeveynlerine karşı sorumluluklarını yerine getirmeyerek veya yanlış yollara saparak onların uhrevi hesaplarını zorlaştırabilir.⁴¹

37 Bekir Tathî, “Hz. Peygamber’in Dinî Mimariye Nakşedilen Sözlerinin Bölge Halkına Verdiği Mesajlar -Edirne-Balkanlar (Genel) Mukayesesi-”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 9/2 (Haziran 2009), 179.

38 Ahmed Fayez Hersh, “el-Mâlû ve’r-Rizk fî Mebâdi’l-İktisâdî’l-İslâmî”, *Revue Abaad İktisadia* 10 (Temmuz 2020), 217.

39 Teğabün 64/15.

40 Ebû’l-Berekât Nesefî, *Medârikü’t-Tenzil ve Hakâiku’t-Tevîl*, nşr. Yusuf Ali Bedevî (Beyrut: Darü’l-Ke-limî’t-Tayyib, 1998), 3/494.

41 İbrahim Canan, “Kur’ân’da Çocukla İlgili Meseleler”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (1988), 25.

Şura sûresinin 49 ve 50. ayetlerinde şöyle buyrulmaktadır: “Göklerin ve yerin mülkü (hükümrânlığı) Allah’ındır. O, dilediğini yaratır. Dilediğine kız çocukları, dilediğine erkek çocukları verir. Yahut o çocukları erkekler, dişiler olmak üzere çift verir, dilediği kimseyi de kısır yapar. Şüphesiz O, her şeyi hakkıyla bilendir, hakkıyla gücü yetendir”⁴². Zemahşerî bu ayetleri açıklarken, ayetin özellikle peygamberler hakkında nazil olduğunu belirtir. O’na göre Allah, Hz. Şuayb (a.s.) ve Hz. Lût’a (a.s.) yalnızca kız evlatlar, Hz. İbrahim’e (a.s.) erkek evlatlar ve Hz. Muhammed’e (s.a.v.) hem kız hem de erkek evlatlar vermiştir.⁴³ Bu farklılıklar, hiçbir şekilde bir eksiklik ya da fazlalık değil, Allah’ın kullarına takdir ettiği imtihan ve nimet çeşitliliği olarak değerlendirilmelidir. Bu bakış açısı, evlat sayısını veya cinsiyetini bir iktisadi yük veya kriz aracı olarak gören Malthusyen anlayıştan köklü biçimde ayrılır. Zira burada her bir evlat, rızıkla birlikte verilen bir avantaj olarak görülür. Ayetin ikinci kısmında geçen “dilediği kimseyi de kısır yapar” ifadesi, doğumun da doğmamanın da beşerî planlamaya değil, Allah’ın iradesine tabi olduğunu gösterir. Nitekim Beydâvî de evlat sahibi olmanın insanın çabasıyla değil, Allah’ın takdiriyle mümkün olacağını ifade etmektedir.⁴⁴

Nahl sûresinin 72. ayetinde şöyle buyrulmaktadır: “Allah, size kendi cinsinizden eşler var etti. Eşlerinizden de oğullar ve torunlar verdi ve sizi temiz şeylerden rızıklandırdı. Öyleyken onlar batıla inanıyorlar da Allah’ın nimetini inkâr mı ediyorlar?”⁴⁵ Bu ayette geçen “size kendi cinsinizden eşler var etti” ifadesi, aile kurumunun temelini oluşturan evlilik ilişkisini vurgularken, hemen ardından gelen “oğullar ve torunlar” ifadesi, bu evlilikten doğan neslin (oğullar ve torunlar) Allah’ın bir lütfu ve hikmeti olduğunu göstermektedir. Nitekim el- Âlûsî, bu ayeti tefsir ederken özellikle doğumun evliliğin doğal bir sonucu olduğunu ve ayetteki ifadelerin bu bağlantıyı ima ettiğini vurgular. Ona göre bu ayet, insan neslinin çoğaltılmasının ilahi takdirin gereği olduğunu ortaya koyar.⁴⁶ Sonuç olarak bu ayet evlilik, doğum, nüfus artışı ve rızık zinciri ile İslam hukukunda insan nüfusunun çoğalmasını destekleyen bütüncül bir sistemi ele almaktadır. Bu sistemde kriz ve daralma kavramlarından ziyade, nimet, imkan, sorumluluk ve şükür öne çıkar.

42 Şûrâ 42/50.

43 Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî Zemahşerî, *el-Keşşâf* (Beyrut: Darü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1986), 4/232.

44 Nâsirüddîn Ebû Saîd Beydâvî, *Envârü'l-Tenzil ve Esrârü'l-Te'vîl* (Beyrut: Darü'l-İhyâi'l-Turâsî'l-Arabî, 1997), 5/84.

45 Nahl 16/72.

46 Şehâbeddin Mahmûd Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî* (Beyrut: Darü'l-Kutubi'l-İlmîyye, 1994), 7/427.

Böylece ayet hem iktisadi hem de sosyolojik boyutlarıyla nüfusu bereket vesilesi olarak gören bir bakış açısı sunmaktadır. Bu bakış açısı ise Malthus'un kaynakların sınırlılığine dayalı kötümser yaklaşımından farklılaşmaktadır.

Furkân sûresinin 74. ayetinde şöyle buyrulmaktadır: “Onlar, “Ey Rabbimiz! Eşlerimizi ve çocuklarımızı bize göz aydınlığı kıl ve bizi Allah’a karşı gelmekten sakınanlara önder eyle” diyenlerdir”.⁴⁷ Bu ayet, evlilik ve çocuk sahibi olmak, yalnızca biyolojik bir süreç olmadığını gösterir. Aynı zamanda manevî bir hedef, duaya konu olan bir arzu ve ahlakî sorumluluklarla çevrili bir nimet olarak tanımlanır. Her şeyden önce çocuk sahibi olmanın Kur’ânî düzlemde bir dua ve arzu konusu olduğunu ortaya koyarak, ayette geçen “أَعْيُنٌ مُّزَكَّاةٌ” (göz aydınlığı) ifadesi, çocuk sahibi olmak, sadece neslin devamı açısından değil, bu nimetin yalnızca niceliksel bir çoğalmayla sınırlı olmadığını, salih amelle tezyin edilmesi gerektiğini de ima etmektedir. Böylece aile bireylerinin Allah’a kullukta birbirini destekleyen bir yapıya dönüşmesi gerektiği vurgulanmaktadır.⁴⁸ Bu ayet, Malthusyen düşüncede olduğu gibi insanın çoğalması kılığın değil, şükür, sorumluluk ve örneklikle taçlandırılması gereken bir refah artırıcı unsur olarak değerlendirilmiştir.

Ayrıca nüfusun artmasının, ekonomik süreç içerisinde doğru şekilde değerlendirildiği takdirde iş gücünün ve üretimin artmasına da yol açtığı söylenebilir. Nitekim modern iktisat literatüründe yapılan ampirik çalışmalar da nüfus artışının, uygun ekonomik yapı ve üretim ilişkileri içerisinde değerlendirildiğinde ekonomik büyümeyi destekleyen bir unsur olduğunu ortaya koymaktadır. Suudi Arabistan örneği üzerinden yapılan uzun dönemli zaman serisi analizleri, nüfus artışının ekonomik büyüme ile pozitif yönlü bir ilişki içerisinde olduğunu gösterirken bu durum, nüfusun doğru şekilde istihdam edildiği ve üretim süreçlerine dâhil edildiği bir yapıda, büyümenin önünde bir engel değil, bilakis bir imkân olarak değerlendirilebileceğini ortaya koymaktadır.⁴⁹

Bu konuda çok sayıda ayet mevcut olup konunun önemini ortaya koymak amacıyla yukarıda aktarılan örneklerle yetinilmiştir. Konuyla bağlantılı hadis rivayetlerine ise genel bir çerçeve içerisinde işaret edilerek bölüm tamamlanacaktır.

47 Furkân 25/74.

48 Tefsir Alimlerinden Bir Grup, *el-Muhtasar fî Tefsiri 'l-Kurâni 'l-Kerîm* (Riyad: Tafsir Center for Qur'anic Studies, 2014), 1/322.

49 Mazharul Islam vd., “The Effects of Carbon Emissions, Rainfall, Temperature, Inflation, Population and Unemployment on Economic Growth in Saudi Arabia: An ARDL Investigation”, *PLoS ONE* 16/4 (Nisan 2021), 1.

Ebû Hureyre'den rivayet edilen hadise göre Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle demiştir: “İnsan öldüğü zaman, (amel) defteri üç şey dışında kapanır: Sadaka-i câriye, faydalanılan ilim ve kendisine dua eden salih evlat”.⁵⁰ Bu hadis, İslam'ın insan hayatına ve özellikle neslin devamına verdiği önemi açıkça ortaya koymaktadır. İslam hukuku, nüfusu yalnızca tüketim ve kaynaklar üzerinde bir baskı unsuru olarak değerlendirmez. Aksine, insanı hem maddi hem manevi kalkınmanın asli öznesi olarak görür. Hadiste geçen “salih evlat” vurgusu, nüfusun niceliğinden ziyade niteliğine dikkat çekmektedir. Salih bir evlat, sadece ailesine değil, toplumun geneline fayda sağlayan, üretken, ahlaki değerlerle donanmış bir birey olarak tasvir edilir.⁵¹ Bu yönüyle İslam, Malthus'un nüfus artışına dair kötümser yaklaşımından ayrılır. Zira ona göre artan nüfus kıt kaynakların tükenmesine yol açacakken, İslam'a göre insan, kaynakları tüketen değil onları bereketlendiren bir varlıktır. Dolayısıyla nüfus artışı, eğer bireyler salih ve topluma katkı sağlayan insanlar olarak yetiştirilebilirse, ekonomik ve sosyal kalkınma açısından bir tehdit değil, aksine büyük bir fırsat olarak değerlendirilmelidir. Bu bakış açısı, İslam hukukunun insan merkezli, değer temelli ve uzun vadeli refahı önceleyen yaklaşımını yansıtmaktadır.

Bir başka hadisinde, Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmaktadır: “Sevgi dolu ve doğurgan kadınlarla evlenin. Çünkü ben, kıyamet günü sizin çokluğunuzla diğer ümmetlere karşı iftihar edeceğim”.⁵² Bu hadis, İslam'ın nüfus artışına bakış açısını doğrudan yansıtan temel referanslardan biridir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) evliliği teşvik etmesi ve özellikle doğurgan kadınlarla evlenmeye yönelik yönlendirmesi, İslam toplumunun genişlemesi ve sürekliliği açısından nüfus artışına verilen önemi göstermektedir. Bu yaklaşım, Thomas Malthus'un nüfus artışını kıt kaynaklar nedeniyle tehlikeli gören negatif teorisinin aksine, insanı toplumun kalkınmasında stratejik bir unsur olarak konumlandırır. İslam hukuku açısından birey yalnızca tüketen bir özne değildir. Aynı zamanda üreten, yetiştiren, eğiten ve topluma değer kazandıran bir varlıktır. Dolayısıyla nüfus artışı, ekonomik kaynakların tükenmesine sebep olan bir yük değildir. İnsan sermayesini güçlendiren, toplumsal dayanışmayı ve üretim potansiyelini artıran bir nimet olarak görülmek-

50 Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail Buhârî, *Edebü'l-Müfred* (Riyad: Mektebetü'l-Meârif li'neşri ve't-Tevzî, 1998), 23.

51 Abdurrahman Altuntaş, “Kur'an'da İnsanın Salih Olma Süreci”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/13 (2018), 110-111.

52 Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin Beyhakî, *es-Sünenü's-Sağır* (Karaçi: Câmitü'd-Dirâsâtü'l-İslamiyye, 1989), 3/10 No: 2351.

tedir. Bu bağlamda nüfus artışının üretim ve çalışma kapasitesini artırarak bir zayıflık unsuru değil, aksine bir güç unsuru olduğu söylenebilir. Hadiste geçen “ümmetin çokluğu” ifadesi, niceliğin ötesinde yine nitelikli bir topluluğun inşasını hedeflemekte ve bu yönüyle nüfusun hem manevi hem iktisadi kapasitesine işaret etmektedir. Gazâlî dâhil birçok İslam âlimi, evliliğin sadece bireysel değil, toplumsal yönü olan bir ibadet olduğunu vurgulayarak eş seçiminden çocuk eğitimine kadar birçok konuyu ayrıntılı biçimde ele almıştır. Bu yaklaşım, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) “sevgi dolu ve doğurgan kadınlarla evlenin” hadisindeki tavsiyeyle örtüşmekte olup evliliğin ümmetin devamı ve nitelikli nüfusun artışı açısından taşıdığı stratejik önemi ortaya koymaktadır.⁵³ Bu anlayış, İslam hukukunda insanın merkezî konumunu pekiştirirken, nüfusu sosyal refahın ve kalkınmanın vazgeçilmez bir dinamiği olarak kabul eder.

Konuyla alakalı yer verilecek olan son hadiste ise Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Ey gençler topluluğu! Sizden kimin evlenmeye gücü yeterse evlensin...”.⁵⁴ Bu uyarı evliliğin yalnızca bireysel bir tercih değil, toplumun ahlaki ve iktisadi düzeni açısından da bir gereklilik olduğunu ortaya koymaktadır. Bu hadis, bireyin iffetini koruması kadar, aile kurarak toplumun devamına katkı sunmasını da hedefler. Evliliğin teşvik edilmesi, nüfusun artması ve sağlıklı aile yapısının korunmasıyla doğrudan ilişkilidir. Malthus’un nüfus artışını bir ekonomik tehdit olarak görmesinin aksine, İslam hukuku evliliği ve doğurganlığı teşvik ederek insanı bir kalkınma unsuru olarak değerlendirir. Bu bağlamda, bireylerin evlilik yoluyla toplumun üretken ve ahlaklı fertleri hâline gelmeleri, nüfus artışını ekonomik bir yük değil, iktisadi ve sosyal refahın temeli olarak görme anlayışını yansıtır.

Bununla birlikte, İslam hukuku, nüfus artışının ekonomik sistem üzerindeki etkilerini tamamen göz ardı etmez. Kaynakların sınırlı olduğu durumlarda, bu kaynakların adil dağıtımı ve israfın önlenmesi kritik bir öneme sahiptir. İslam’da israf, Kur’an’da şiddetle kınanır: “Yiyin için fakat israf etmeyin”.⁵⁵ Bu ilke, kaynakların verimli kullanımını teşvik eder ve nüfus artışının ekonomik bir baskıya dönüşmesini engellemeyi amaçlar. Ayrıca, İbn Haldun’una göre nüfusun ekonomik

53 AYTEKİN DEMİRCİOĞLU, “Gazali Felsefesinde Evlilik Öncesi Eğitim: Eş Seçerken Dikkat Edilmesi Gerekenler”, *EKEV Akademi Dergisi* 59 (2014), 82.

54 Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail Buhârî, *el-Câmiü’s-Sahîh*, nşr. Mustafa el-Buğa (Şam: Darü İbnü Kesîr - Darü’l-Yemâme, 1993), 5/1950.

55 A’râf 7/31.

refahla doğrudan ilişkili olduğunu ve bir toplumun üretim kapasitesinin, nüfusun büyüklüğüne paralel olarak artabileceğini belirttiği aktarılmaktadır.⁵⁶ Ancak, bu artışın sürdürülebilirliği, toplumsal adaletin sağlanmasına ve kaynakların etkin bir şekilde yönetilmesine bağlıdır. İslam hukuku, bu nedenle, nüfus artışını bir fırsat olarak görür ama ekonomik sistemin adalet ve dayanışma üzerine inşa edilmesini de ayrıca emreder.

2.3. İslam Hukukunda Gelir Dağılımı ve Adaletin Rolü

İslam'da mülkiyet hakkı tanınmakla birlikte, bu hak mutlak değildir. Bireyler mülkiyet sahibi olabilir. Ancak bu mülkiyet, sadece kişisel çıkar için değil, toplumsal yarar gözetilerek kullanılmalıdır. Zira İslam hukukunun esas aldığı özel mülkiyet anlayışı, mutlak bireysel tasarrufu değil, kamu menfaatini önceleyen bir çerçeve sunar. Bu çerçevede kişi, kamuya, temel ilkelere ve mülkiyetin ahlakiliğine zarar vermemek koşuluyla mülkiyetinden dilediği gibi tasarrufta bulunabilir.⁵⁷ Kur'an'da mülkün asıl sahibi olarak Allah gösterilir: “De ki: “Ey mülkün sahibi olan Allah'ım! Sen mülkü dilediğine verirsin. Dilediğinden de mülkü çeker alırsın. Dilediğini aziz edersin, dilediğini zelim edersin. Hayır senin elindedir. Şüphesiz sen her şeye hakkıyla gücü yetersin”.”⁵⁸ Bu anlayış, mülkiyetin bir emanet olduğu ve kullanımında ilahî sorumluluğun gözetilmesi gerektiğini ortaya koyar. Dolayısıyla, gelir dağılımı açısından bireylerin topluma karşı yükümlülükleri vardır.

Gelir dağılımı, bir toplumda üretilen toplam gelirin bireyler veya gruplar arasında nasıl paylaştırıldığını ifade eder.⁵⁹ İslam, gelir dağılımında eşitlik ilkesinden ziyade adalet ilkesini esas alır. Zira İslam, bireyin tüm kazanç ve mal varlığı üzerinde mutlak bir tasarruf hakkına sahip olduğunu kabul etmekle birlikte, bu tasarrufu sosyal sorumlulukla sınırlandırır. Servetin paylaşımı bu bağlamda sadece ahlaki değil, aynı zamanda dini bir yükümlülük olarak değerlendirilir.⁶⁰ Bu anlayış, bireylerin sahip oldukları varlıkları, toplumun daha kırılgan kesimleriyle belirli sınırlar çerçevesinde paylaşmalarını gerekli kılar. Bu paylaşım sistemi, İslam'da

56 Rukiye Yiğit, “İbn Haldun ve İktisadi Görüşleri”, *Maruf İktisat İslâm İktisadi Araştırmaları Dergisi* 2 (2021), 9.

57 Recep Özdemir, “İslam Hukukuna Göre Mülkiyetin Temellendirilmesi”, *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 31 (Mart 2019), 283.

58 Âl-i İmrân 3/26.

59 Fetullah Akın, “Gelir Dağılımı ve Gelir Dağılımı Müdahale Gereği”, *İş ve Hayat* 1/1 (2015), 10.

60 Zeki Yaka, “İslam İktisadının ‘Adil Gelir Dağılımı’ İlkesi ve Bunun Sosyal Refaha Katkısı”, *Türk ve İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 4/13 (2017), 284.

yalnızca gönüllü bağışlarla değil, sistematik ve kurumsal yollarla da şekillendirilmiştir.

Zekât, sadaka, fitre, vakıf gibi infak biçimleri, servetin belirli ellerde toplanmasını engellemeyi ve mülkiyetin toplumun genelinde yayılmasını hedefler. Bu yapı, yalnızca geçici yardım değil, aynı zamanda ekonomik dengeyi koruyucu bir mekanizma işlevi görür. Böylece İslam, gelir adaletsizliğine karşı etkin bir tedbir modeli ortaya koyar. İnfak sistemi, bireylerin toplumsal bağlamda maddi imkânlarını adil biçimde paylaşmalarını hedeflerken; daha geniş düzeyde, sosyal refah ve toplumsal huzurun inşasını esas alır.⁶¹ Bu da İslam'ın ekonomik ilkelerini, sadece bireysel sorumluluklar çerçevesinde değil, sistemsel ve ahlaki bütünlük içinde değerlendirdiğini gösterir. Sonuçta, İslam'ın iktisadi yaklaşımı, dünya-ahiret dengesini gözeten, ahlaki değerlerle ekonomik hedefleri uyumlaştıran bir sistem kurgular. Bu sistemin nihai hedefi, adil paylaşım ve sosyal refah seviyesine ulaşmış bir toplum inşa etmektir. Böyle bir toplum yapısında, paylaşım sadece açlık gibi fiziki yoksunlukları gidermeye değil, aynı zamanda eşit fırsatlara dayalı ekonomik adaletin sağlanmasına hizmet eder.⁶² Nitekim zekât yükümlülüğü, bireyin toplumsal statüsü, cinsiyeti, yaşı veya konumu dikkate alınmaksızın, gerekli şartları taşıyan herkes için bağlayıcı bir sorumluluk olarak öngörülmüştür. Bu yönüyle zekât, adalet ilkesinin fiilen hayata geçirilmesine hizmet eder. Etkin biçimde uygulanması hâlinde toplumdaki muhtaç ve kırılgan kesimlere kaynakların hakkaniyetli biçimde ulaştırılmasını temin etmektedir.⁶³

Ayrıca Türk-İslam siyaset düşüncesinde de kamu gelirlerinin adil ve etkin bir biçimde toplanması ve halka hizmet olarak geri dönmesi, gelir dağılımında adaletin sağlanması için kilit bir unsur olarak görülmüştür. Nitekim Siyasetname ve Mukaddime gibi klasik eserlerde, halkın ödediği vergilerin kamu yararına hizmet etmediğini fark etmesi durumunda üretimden çekilebileceği ve bunun toplumsal adaleti zedeleyeceği vurgulanır. Bu yaklaşım, İslam hukukunda eşitlik değil, adaletle dayalı bir paylaşım anlayışının esas alındığını teyit etmektedir.⁶⁴

61 Yaka, “İslam İktisadının ‘Adil Gelir Dağılımı’ İlkesi ve Bunun Sosyal Refaha Katkısı”, 283.

62 Yaka, “İslam İktisadının ‘Adil Gelir Dağılımı’ İlkesi ve Bunun Sosyal Refaha Katkısı”, 284.

63 Hersh vd., “İslam İktisadında Bölüşüm Sisteminin Bir Aracı Olarak Zekâtın Rolü”, 295.

64 Nurgül Başaran, “Gelir Dağılımı Adaleti Sağlama Aracı Olarak Verginin Türk-İslam Literatüründeki Yeri”, *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 23/2 (Ekim 2023), 90.

3. Fakirliğin Kaynağı: Kıtlık ve Ekonomik-Toplumsal Adaletsizlik Üzerine Bir Değerlendirme

Fakirlik, yalnızca kaynak yetersizliğinin veya doğal kıtlıkların bir sonucu değildir. Bunun yanı sıra bireysel, kültürel, yapısal ve ekonomik pek çok etkenin bir araya gelmesiyle ortaya çıkan çok yönlü bir sorundur. Bu bağlamda fakirliğin nedenleri üç yönden ele alınabilir. İlk olarak, bireysel ve kültürel faktörler ele alınarak, yanlış zihniyetler, çalışma ahlakındaki zayıflık ve toplumsal algıların yoksulluğun kalıcılığındaki rolü değerlendirilecektir. İkinci olarak, yapısal ve ekonomik sebepler başlığı altında, adaletsiz gelir paylaşımı, sosyal güvenlik eksiklikleri ve devletin adalet tesisindeki yetersizlikleri tartışılacaktır. Son olarak, gelir dağılımı adaletini ölçen Gini katsayısı verileri kullanılarak farklı ülke örnekleri karşılaştırılarak, İslam hukukunun adalet merkezli yaklaşımının uluslararası bağlamda nasıl bir alternatif sunduğunu nicel olarak ortaya koyacaktır.

3.1. Bireysel ve Kültürel Sebepler

Fakirlik, insanlık tarihi boyunca süregelen bir gerçeklik olmakla birlikte, sadece doğal kıtlıkla açıklanamayacak kadar çok boyutlu bir olgudur. İslam dünyasındaki fakirliğin temelinde çoğunlukla yanlış zihniyetler, hatalı dinî anlayışlar ve çalışma ahlakının zayıflığı yatmaktadır. Kur'an ve hadislerde zenginlik ve mülkiyet olumlu birer imkân olarak görülmüş, ancak bu imkanların ahlaki sorumlulukla kullanılması istenmiştir. Buna rağmen tarihsel süreçte fakirlik kimi çevrelerde kutsanmış, zenginlik ise dünyevîleşme ile özdeşleştirilerek yerilmiştir. Bu durum, yoksulluğun kader ya da dinî bir erdem gibi algılanmasına neden olmuş ve sosyal adaletsizliklerin sorgulanmasını engellemiştir. Oysa Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hayatı ve hadisleri incelendiğinde, çalışmanın teşvik edildiği, tembelliğin yerildiği, fakirliğin ise bir meziyet olarak değil, aşılması gereken bir durum olarak ele alındığı görülmektedir. Ayrıca fakirliğin sebeplerinin sanıldığı gibi doğal kaynak eksikliği değil, çoğunlukla zihinsel ve ahlaki yapıyla ilgili olduğudur. Japonya, İsviçre, Kanada gibi ülkelerin sınırlı kaynaklarına rağmen gelişmişlik düzeyleri oldukça yüksektir. Buna karşılık doğal zenginliklere sahip pek çok İslam ülkesinin yoksullukla mücadele etmesi, sorunun kıtlıktan çok, adalet, eğitim, değer üretimi ve çalışma kültürü eksikliğiyle ilgili olduğunu göstermektedir. Zengin ülkelerin arkasındaki başarının, ahlaki ilkeler, çalışkanlık, sorumluluk bilinci ve kurallara bağlılık gibi değerlerle doğrudan ilişkili olduğunu vurgulanmaktadır. Bu çerçevede

fakirliğin yapısal bir kader değil, değiştirilebilir bir sonuç olduğu ve bunun için ise öncelikle dinî söylemlerdeki yanlış anlamaların giderilmesi ve adalet temelli bir ekonomik ve toplumsal anlayışın yeniden inşası gerektiği ifade edilmektedir.⁶⁵

3.2. Yapısal ve Ekonomik Sebepler

Fakirlik, sadece bireyin tembelliğinden kaynaklanan bir durum değildir. Aynı zamanda toplumun yapısal işleyişindeki adaletsizliklerden doğan çok boyutlu bir sorundur. Devletin hakları koruyucu bir mekanizma geliştirmemesi ve sosyal adaleti tesis etmede yetersiz kalması, toplumda sömüren-sömürülen kutuplaşmasını doğurmakta ve sistemsel fakirliği derinleştirmektedir. Buna karşılık, bireyin yeterli çabayı göstermemesi, tembelliği tercih etmesi ve çalışmayı terk etmesi ise kişisel düzeyde yoksulluğu tetiklemektedir. Nitekim fakir kalan bireylerin, dini ve siyasi istismarlara açık hale geldiği, bu nedenle sadece ekonomik değil, sosyal güvenlik boyutunda da ciddi sonuçlar doğurduğu görülmektedir. Bu bağlamda İslam, fakirliğin kader olmadığını açıkça ortaya koyar. Cebriyye, Hindu kast sistemi ve bazı mistik akımlarda fakirlik kaderle ilişkilendirilirken, İslam düşüncesi bireyin çabasıyla bu durumdan kurtulabileceğini kabul eder. İslam'ın fakirliğe yaklaşımı, bireysel çalışmayı teşvik etmek, devlet-millet dayanışmasını güçlendirmek ve sosyal yardımlaşmayı yaygınlaştırmak üzerine kuruludur. Bu öneriler, İslam'da hem bireysel hem kurumsal düzeyde adaleti sağlamayı ve fakirliği sistemsel olarak çözmeyi hedeflemektedir.⁶⁶

Bununla beraber günümüzde yoksulluk, yalnızca ekonomik bir sorun olarak ele alınan masum bir olgu olmaktan çıkmış, kimi zaman belirli devletlerin ve uluslararası kuruluşların elinde çok yönlü bir araç hâline gelmiştir. Özellikle bazı aktörlerin, yoksulluğu gerek dinî söylemleri dönüştürmek gerekse toplumsal yapıları yeniden şekillendirmek amacıyla kullandıkları görülmektedir. Bu süreçte maddî yoksunluk, halkların inanç dünyasına nüfuz etmenin, siyasal tercihlerini yönlendirmenin ve belirli politik hedefleri meşrulaştırmanın bir vasıtası hâline gelebilmektedir.⁶⁷ Fakirliğin derinleşmesinde, parlak ve cazip sloganlarla kitleleri

65 Ahmet Yıldırım, "Hadislerde Fakirlik ve Zenginlik Problemi", *Hadis Tetkikleri Dergisi* 3/2 (Aralık 2005), 217-220.

66 Emrullah Fatış, "Fakirlik Problemi Üzerine Sosyal ve İtikadî Yaklaşımlar", *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 12/24 (2019), 148-149.

67 Ali Muhyiddin Karadâği, *İslam İktisadına Giriş*, çev. Abdullah Kahraman (İstanbul: İktisat Yayınları, 2018), 137.

etkileyen ve cehaletten beslenen diktatoryal ile despotik yapıların belirleyici bir payı bulunmaktadır. Bu tür rejimler, toplumsal desteklerini çoğu zaman bilinçsiz kitleler üzerinden inşa ederken, eğitilmiş, eleştirel düşünme yetisine sahip ve siyasal süreçleri okuyabilen kesimleri ise bilinçli biçimde karar alma mekanizmalarının dışına itmektedir. Böyle bir ortamda kurulan siyasal ortaklıklar, iktidarın dar bir çevrede toplanmasına hizmet etmektedir. Liyakat, şeffaflık ve hesap verebilirlik ilkelerinin zayıflamasıyla birlikte fakirlik kalıcı ve yapısal bir sorun hâline gelmektedir. Bu nedenle yoksulluğun yaygınlaşması, yalnızca ekonomik şartlar veya sosyal adaletsizliğin bir sonucu değildir. Aynı zamanda siyasal tercihler ve yönetim biçimleriyle bağımlı kılan bir sömürü mekanizması olarak değerlendirilmelidir.⁶⁸ Bu çerçevede, fakirliğin siyasî gerekçelerle bilinçli biçimde yüceltilerek, toplumun mali kaynakların kötü kullanımına yönelik tepkisizliğe sürüklenmesi hedeflendiği söylenebilir. Böyle bir yaklaşım, ahlâkî ve dinî açıdan son derece sorunludur. Nitekim Kur'an'da şeytanın insanları fakirlikle korkutarak onları pasifliğe ve sadaka vermekten uzaklaştırmaya sevk ettiği açıkça ifade edilmektedir.⁶⁹

Sonuç olarak, İslam hukuku, fakirliğin kaynağını kıtlık gibi doğal zorunluluklara değil, adaletsiz paylaşım, israf ve sosyal sorumsuzluk gibi insani ve yapısal eksikliklere dayandırmaktadır. Bu yaklaşım, fakirliği kaderle açıklayan ya da onu mistikleştiren yorumları reddederken hem bireysel hem de toplumsal düzeyde adalet temelli çözümler önerir. Dolayısıyla İslam, fakirliği yüceltmekten ziyade ortadan kaldırmayı hedefleyen bütüncül bir perspektife sahiptir.

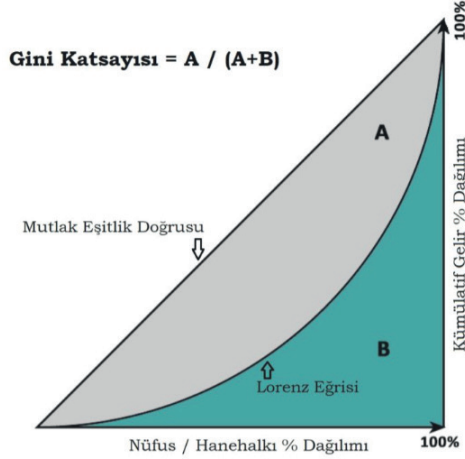
3.3. Gelir Dağılımı Adaleti Açısından Ülkeler Arası Gini Katsayısı Karşılaştırması

Gelir dağılımını somut ve anlaşılır bir biçimde ortaya koymak için iktisat literatüründe en sık başvurulan araçlardan biri Lorenz Eğrisi'dir. Bu eğri, toplumdaki bireylerin ya da hanehalklarının gelir düzeylerine göre en düşükten en yükseğe doğru sıralanması ve nüfusun kümülatif yüzdesine karşılık toplam gelirin kümülatif yüzdesinin gösterilmesiyle elde edilir. Böylece gelirin toplum içinde nasıl paylaşıldığı görsel olarak izlenebilir hâle gelir. Gini Katsayısı ise bu görsel

68 Karadâğî, *İslam İktisadına Giriş*, 147.

69 Bakara 2/268.

dağılımın sayısal bir ifadesidir.⁷⁰ Lorenz Eğrisini ve Gini Katsayısının hesaplanması için grafik şu şekildedir:⁷¹

Gelir dağılımındaki adaletsizliği ölçmek amacıyla iktisat literatüründe yaygın olarak kullanılan göstergelerden biri Gini katsayısıdır. Şekilde görüldüğü üzere bu katsayı $A/(A+B)$ şeklinde hesaplanmaktadır.⁷² Gini katsayısı, bir toplumda gelir dağılımının ne ölçüde eşit ya da eşitsiz olduğunu nicel olarak ifade eden bir ölçüttür ve 0 ile 1 arasında değer almaktadır. Katsayının 0'a yaklaşması, gelir dağılımında tam eşitliği; 1'e yaklaşması ise gelirin tamamının tek bir birey ya da dar bir kesimde toplandığı aşırı eşitsizliği ifade etmektedir.⁷³

Aşağıdaki tablo, farklı kategorilerde yer alan ülkelerin Gini katsayılarını karşılaştırmalı olarak sunmaktadır. Veriler, ekonomik gelişmişlik veya doğal kaynak zenginliğinin tek başına adil gelir dağılımını sağlamadığını göstermektedir.⁷⁴

70 Latif Öztürk - İsmail Aktar, "Karadeniz Bölgesi İllerinde Kamu Tarım Yatırımları Dağılımının Gini Katsayısı İle Ölçülmesi", *Karadeniz Araştırmaları* 21/21 (Ocak 2009), 117.

71 Malumatfuruş, "Gini Katsayısı ve Lorenz Eğrisi" (Erişim 13 Haziran 2020).

72 Mehmet Akif Peçe vd., "The Effect of Economic Growth in Turkey an Econometric Analysis on Income Distribution", *International Journal of Cultural and Social Studies (IntJCSS)* 2/Special Issue 1 (Ağustos 2016), 138.

73 Tolga Zaman vd., "Gini Katsayısını Etkileyen Faktörlerin Beta Regresyon Yöntemi Yardımı ile Belirlenmesi", *Erzincan University Journal of Science and Technology* 12/1 (Mart 2019), 235-236.

74 World Population Review, "Gini Coefficient by Country 2025" (Erişim 08 Ağustos 2025); World Population Review, "Oil Reserves by Country 2025" (Erişim 08 Ağustos 2025); World Population Review, "Poorest Countries in the World 2025" (Erişim 08 Ağustos 2025).

Tablo 1. Farklı Kategorilerde Yer Alan Ülkelerin Gini Katsayıları

Grup	Ülke	Yıl	Gini Katsayısı
En zengin ülkeler	Luxembourg	2021	0,327
	İrlanda	2021	0,301
	İsviçre	2020	0,337
	Norveç	2019	0,277
	Katar	2017	0,351
En fakir ülkeler	Burundi	2020	0,375
	Suriye	2022	0,266
	Sierra Leone	2018	0,357
	Yemen	2014	0,367
	Nijer	2021	0,329
En çok petrole sahip ülkeler	Venezuela	2006	0,447
	İran	2022	0,348
	Irak	2012	0,295

Tablo incelendiğinde, en zengin ülkeler arasında Norveç (0,277) ve İrlanda'nın (0,301) görece düşük eşitsizlik seviyelerine sahip olduğu, ancak aynı gruptaki Katar'ın (0,351) daha yüksek bir orana ulaştığı görülmektedir. En fakir ülkeler grubunda Suriye (0,266) düşük bir Gini katsayısına sahipken, Burundi (0,375) ve Yemen (0,367) yüksek oranlarıyla dikkat çekmektedir. En çok petrole sahip ülkeler arasında ise Venezuela (0,447) en yüksek gelir eşitsizliğine sahip olup, bu durum doğal kaynak bolluğunun adil gelir dağılımını garanti etmediğini göstermektedir. Bu veriler, Malthus'un kıtlık merkezli yaklaşımından farklı olarak, gelir dağılımındaki adaletin ekonomik refahın kaynağından çok yönetim biçimi, sosyal sorumluluk ve adalet temelli politika uygulamaları ile ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, İslam hukukunun vurguladığı “adaletli paylaşım” ilkesi, yalnızca teorik bir ideal değil, ampirik verilerle de desteklenen bir zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır.

4. Karşılaştırmalı Değerlendirme

Bu bölümde, Thomas Malthus'un nüfus teorisi ile İslam hukukunun rızık, nüfus ve adalet anlayışı arasındaki temel farklılıklar ve kısmen örtüşen noktalar sistematik olarak karşılaştırılmaktadır. Önceki bölümlerde ayrıntılı biçimde ele alı-

nan kavramlar, burada özet bir tablo çerçevesinde bir araya getirilerek okuyucuya bütüncül bir karşılaştırma imkânı sunulmaktadır.

Tablo 2. Malthusyen Teori ile İslam Hukuku Karşılaştırması

Boyut / Konu	Malthus'un Nüfus Teorisi	İslam Hukuku Perspektifi
Temel Varsayım	Nüfus geometrik hızla, gıda üretimi aritmetik hızla artar. Bu dengesizlik kıtlığa yol açar.	Rızık ilahi teminat altındadır. Kaynaklar yeterlidir, sorun adil paylaşım ve israftadır.
Kaynak Anlayışı	Kaynaklar doğal olarak sınırlıdır ve nüfus baskısı altında tükenebilir.	Kaynaklar Allah'ın kullarına emanetidir. Adaletli yönetim ve israfın önlenmesi ile yeterli olur.
Nüfus Artışı Algısı	Potansiyel kriz ve kıtlık sebebi kontrol edilmelidir.	Bereket ve toplumsal güç unsuru, doğru yönlendirildiğinde refah kaynağıdır.
Çözüm Mekanizmaları	Önleyici kontroller (geç evlilik, doğum kontrolü) ve pozitif kontroller (hastalık, savaş, kıtlık).	Zekât, sadaka, vakıf, infak gibi adalet temelli dağıtım kurumları; israfın önlenmesi.
Ekonomik Öncelik	Nüfus ile üretim arasındaki biyolojik/matematiksel dengeyi sağlamak.	Gelirin adil dağılımını ve sosyal dayanışmayı sağlamak ve insanı üretken kılmak.
Ahlaki Çerçeve	Ahlaki sorumluluk önleyici kontrollerin bir parçası olarak ele alınır. Ancak ekonomik matematik ön plandadır.	Ekonomi ahlaki temeller üzerine kurulur. Adalet, kanaat, dayanışma esastır.
Fakirlik Sebebi	Kaynak yetersizliği ve nüfus baskısı.	Adaletsizlik, israf, sömürü, yanlış zihniyet ve tembellik.
Modern Geçerlilik	Teknolojik gelişmeler ve tarımsal devrimlerle kısmen geçerliliğini yitirmiştir. Açlık sorunu üretimden çok dağıtım adaletsizliği ile açıklanır.	Modern sorunlara da uyarlanabilir. Üretim ve paylaşım mekanizmalarının ahlaki ve kurumsal düzenlemelerle güçlendirilmesini öngörür.

Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Bu karşılaştırma, Malthus'un nüfus teorisinin biyolojik ve matematiksel temellere dayalı kıtlık merkezli yaklaşımı ile İslam hukukunun ilahi teminat, adalet ve bereket eksenli paradigmasının hem problem tanımında hem de çözüm yollarında köklü biçimde ayrıştığını ortaya koymaktadır.

Sonuç

Bu çalışma, Thomas Malthus'un nüfus teorisi ile İslam hukukunun rızık, nüfus ve adalet anlayışlarını tarihsel, kavramsal ve ahlaki boyutlarıyla karşılaştırarak iki yaklaşım arasındaki temel ayrışma noktalarını ortaya koymuştur. Bulgular, Malthus'un yaklaşımının kaynak kıtlığı ve nüfus baskısı ekseninde şekillendiğini, çözüm yollarının ise nüfus artışını sınırlandırmaya yönelik önleyici ve pozitif kontrol mekanizmalarına dayandığını göstermektedir. Buna karşılık İslam hukuku, rızık ilahi teminat altında olduğunu, kaynakların esasen yeterli olduğunu ve asıl problemin adil paylaşımın sağlanamaması ile israfın önlenememesi olduğunu vurgulamaktadır.

Karşılaştırma neticesinde, iki yaklaşım arasındaki farkın yalnızca ekonomik model düzeyinde değil, aynı zamanda insan, toplum ve ahlak anlayışında da derinleştiği görülmüştür. Malthus, nüfusu üretim kapasitesini zorlayan bir baskı unsuru olarak değerlendirirken İslam hukuku, nüfus artışını doğru yönetildiğinde bereket, üretkenlik ve sosyal refahın artırılması için bir fırsat olarak görmektedir. Fakirliğin kaynağı konusunda da ayrışma açıktır. Malthus için sorun kaynak yetersizliğidir. İslam hukuku için ise sorun adaletsizlik, sömürü, yanlış zihniyet ve çalışma ahlakındaki zayıflıktır.

Bu çalışma, literatüre iki temel açıdan katkı sağlamaktadır. İlk olarak, klasik Malthusyen paradigma ile İslam hukuku perspektifi arasındaki farklılıklar yalnızca teorik düzeyde değil, tarihsel örnekler (Bengal Kıtlığı, İrlanda Patates Kıtlığı) ve modern veriler (FAO raporları) ışığında analiz edilmiştir. İkinci olarak, farklı ekonomik gelişmişlik düzeylerine, doğal kaynak zenginliklerine ve sosyoekonomik yapıları sahip ülkelerin Gini katsayısı verileri karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Bu karşılaştırma, yüksek gelirli veya doğal kaynak bakımından zengin ülkelerde bile gelir dağılımında ciddi adaletsizlikler görülebildiğini; buna karşılık sınırlı doğal kaynaklara sahip bazı ülkelerin daha dengeli bir gelir dağılımı sağlayabildiğini ortaya koymuştur. Bu bulgu, İslam hukukunun adalet temelli eko-

nomik düzen anlayışının yalnızca teorik değil, ampirik olarak da desteklendiğini göstermektedir.

Politika düzeyinde, bulgular şu önerilere işaret etmektedir: Gıda israfının önlenmesine yönelik yasal ve toplumsal mekanizmaların güçlendirilmesi, gelir dağılımındaki adaletsizlikleri giderici mali politikaların uygulanması, zekât ve vakıf gibi kurumsal paylaşım araçlarının modern bağlamda yeniden etkinleştirilmesi ve nüfus politikalarının insan sermayesinin niteliğini artıracak şekilde kurgulanması.

Gelecek araştırmalar açısından, Malthus'un nüfus teorisi ile İslam hukukunun yalnızca kıtlık ve yoksulluk bağlamında değil; iklim değişikliği, göç, tarım teknolojileri ve sürdürülebilir kalkınma gibi alanlarda karşılaştırılması, daha kapsamlı ve disiplinlerarası bir perspektif sağlayacaktır. Böylece hem klasik teorilerin sınırları hem de alternatif paradigmaların güncel uygulanabilirliği daha net biçimde ortaya konabilecektir.

Çalışmada elde edilen bulgular, “Karşılaştırmalı Değerlendirme” bölümünde tablo formatında sistematik biçimde sunulmuştur. Ayrıca Gini katsayısı verileriyle yapılan karşılaştırma, gelir eşitsizliği bağlamında küresel ölçekteki farklı eğilimleri görsel olarak ortaya koymuştur. Sonuç olarak, bu çalışma, nüfus artışı, fakirlik ve ekonomik dengeye dair iki farklı paradigmanın karşılaştırmalı değerlendirmesini yaparak, Malthusyen kıtlık merkezli yaklaşımın yerine, İslam hukukunun adalet, bereket ve sorumluluk merkezli bakış açısının modern dünyada daha kapsayıcı ve sürdürülebilir bir çözüm çerçevesi sunabileceğini göstermektedir.

Kaynakça

- Akalın, Adnan. *İslam Hukukunda Devlete İsyan Suçu*. Ankara: Fecr Yayınları, 2016.
- Akın, Fetullah. “Gelir Dağılımı ve Gelir Dağılımı Müdahale Gereği”. *İş ve Hayat* 1/1 (2015), 9-24.
- Altuntaş, Abdurrahman. “Kur’an’da İnsanın Salih Olma Süreci”. *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/13 (2018), 81-113.
- Kur’ân-ı Kerîm Meâli*. çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 12. Basım, 2011.
- Âlûsî, Şehâbeddin Mahmûd. *Rûhu'l-Meânî*. 17 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1994.
- Başaran, Nurgül. “Gelir Dağılımı Adaleti Sağlama Aracı Olarak Verginin Türk-İslam Literatüründeki Yeri”. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 23/2 (Ekim 2023), 83-92. <https://doi.org/10.30976/susead.1266722>
- Beydâvî, Nâsirüddîn Ebû Saîd. *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*. Beyrut: Darü İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1. Basım, 1997.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin. *es-Sünenü's-Sağîr*. 4 Cilt. Karaçi: Câmitü'd-Dirâsâtî'l-İslamiyye, 1. Basım, 1989.
- Binol, Ali. “İlahi vahyin karakteristiği bağlamında Kur’ân’ın muheymin ve musaddik oluşu”. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* 34 (Haziran 2023), 1030-1048. <https://doi.org/10.29000/rumelide.1316242>
- Boserup, Ester. *The Conditions of Agricultural Growth*. Büyük Britanya: Unwin Brothers Limited Woking and London, 4. Basım, 1965.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *Edebü'l-Müfred*. Riyad: Mektebetü'l-Meârif li'neşrî ve't-Tevzî, 1. Basım, 1998.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmiü's-Sahîh*. nşr. Mustafa el-Buğa. 7 Cilt. Şam: Darü İbnü Kesîr - Darü'l-Yemâme, 5. Basım, 1993.
- Canan, İbrahim. “Kur’ân’da Çocukla İlgili Meseleler”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (1988), 19-42.
- Chapra, M. Umer. *Islam and the Economic Challenge*. Riyad: International Islamic Publishing House, 1995.
- Clark, Gregory. *A Farewell to Alms: A Brief Economic History of the World*. New Jersey: Princeton University Press, 2007.
- Çakır, Ferhan - Ağcakaya, Serpil. “Financial Policies to Ensure Justice in Income Distribution in the Islamic Economy”. *Identity Crisis: World At A Cross Road*. 2/474-498. Delhi: ABS Books, 2022.
- Demircioğlu, Aytekin. “Gazali Felsefesinde Evlilik Öncesi Eğitim: Eş Seçerken Dikkat Edilmesi Gerekenler”. *EKEV Akademi Dergisi* 59 (2014), 81-88.
- Engdahl, William. *Seeds of Destruction: The Hidden Agenda of Genetic Manipulation*. Montréal: Global Research, 1. Basım, 2007.

- Eralp, Anıl - Gökmen, Şahika. “Ortalama Evlilik Yaşının Yükselmesini Etkileyen Faktörler ve Cinsiyete Göre Farklılıklar”. *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi* 7/2 (Temmuz 2020), 395-412. <https://doi.org/10.17541/optimum.698063>
- Eren, Ahmet Arif. “Malthus ve Marx’da Nüfus, İstihdam ve Suç: 2011 Sonrası Türkiye’ye Gelen Göçmenlerin Ekonomik Etkileri”. *Başkent Üniversitesi Ticari Bilimler Fakültesi Dergisi* 5/2 (Eylül 2021), 23-36.
- Erol, Sevgi Işık. “Küresel Bir Sorun Olarak Demografik Dönüşüm: Nedenleri, Etkileri ve Alınması Gereken Önlemler”. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi* 37 (Aralık 2016), 75-123.
- FAO, Food and Agriculture Organization of the United Nations. *The State of Food Security and Nutrition in the World 2024 – Financing to end hunger, food insecurity and malnutrition in all its forms*. Roma: FAO, 2024. Erişim 13 Haziran 2020. <https://openknowledge.fao.org/items/ebc19244-9611-443c-a2a6-25cec697b361>
- Fatış, Emrullah. “Fakirlik Problemi Üzerine Sosyal ve İtikadî Yaklaşımlar”. *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 12/24 (2019), 127-153.
- Grote, Ulrike. “Can We Improve Global Food Security? A Socio-Economic and Political Perspective”. *Food Security* 6/2 (Nisan 2014), 187-200.
- Heavner, Eric K. “Malthus and the Secularization of Political Ideology”. *History of Political Thought* 17/3 (1996), 408-430.
- Hersh, Ahmad Fayez. “el-Mâlû ve’r-Rizk fî Mebâdî’l-İktisâdî’l-İslâmî”. *Revue Abaad İktissadia* 10 (Temmuz 2020), 213-235.
- Hersh, Ahmad Fayez vd. “İslam İktisadında Bölüşüm Sisteminin Bir Aracı Olarak Zekâtın Rolü”. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 35 (Nisan 2020), 273-304.
- Islam, Mazharul vd. “The Effects of Carbon Emissions, Rainfall, Temperature, İnflation, Population and Unemployment on Economic Growth in Saudi Arabia: An ARDL İnvestigation”. *PLoS ONE* 16/4 (Nisan 2021). <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0248743>.
- Kader, Merve Doğan - Kaplan, Kezban Acar. “İrlanda Patates Kıtlığı’nın Osmanlı Basınına Yansımaları (1845-1852)”. *Tarih İncelemeleri Dergisi* 36/2 (Aralık 2021), 497-526.
- Karadâğî, Ali Muhyiddîn. *İslam İktisadına Giriş*. çev. Abdullah Kahraman. İstanbul: İktisat Yayınları, 1. Basım, 2018.
- Köksal, İsmail. “İslam Hukuku Açısından İsrâf Ekonomisi Üzerine Bir Değerlendirme”. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 3/1 (Mayıs 2003), 201-210. <https://doi.org/10.5281/zenodo.3343299>
- Kuşpınar, Bilal. “An Analysis Of The Views Of Al-Ghazali, İbn Al-‘Arabi And Mawlana Rumi On The Concept Of Justice”. *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 1 (Aralık 2016), 217-249.
- Mallik, Senjuti. “Colonial Biopolitics and the Great Bengal Famine of 1943”. *GeoJournal* 88/3 (Haziran 2023), 3205-3221.
- Malthus, Thomas Robert. *An Essay On The Principle of Population*. Amerika Birleşik Devletleri: Yale University Press, 2018.
- Malumatfuruş. “Gini Katsayısı ve Lorenz Eğrisi”. Erişim 13 Haziran 2020. <https://www.malumatfurus.org/gini-katsayisi-lorenz-egrisi/>

- Nesefî, Ebû'l-Berekât. *Medârikü'l-Tenzîl ve Hakâiku'l-Tevîl*. nşr. Yusuf Ali Bedevî. 3 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kelimi't-Tayyib, 1998.
- Özdemir, Recep. "İslam Hukukuna Göre Mülkiyetin Temellendirilmesi". *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 31 (Mart 2019), 259-291. <https://doi.org/10.14520/adyusbd.444277>
- Özkan, Ali - Deniz, Ceylan. "Effects of The Change in Wheat Varieties as a Result of The Green Revolution on Culinary Culture". *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 24/2 (Nisan 2025), 1068-1085. <https://doi.org/10.21547/jss.1612977>
- Öztürk, Latif - Aktar, İsmail. "Karadeniz Bölgesi İllerinde Kamu Tarım Yatırımları Dağılımının Gini Katsayısı İle Ölçülmesi". *Karadeniz Araştırmaları* 21/21 (Ocak 2009), 113-122.
- Peçe, Mehmet Akif vd. "The Effect of Economic Growth in Turkey an Econometric Analysis on Income Distribution". *International Journal of Cultural and Social Studies (IntJCSS)* 2/ Special Issue 1 (Ağustos 2016), 135-148.
- Sen, Amartya. *Development As Freedom*. New York: Alfred A. Knopf, 1999.
- Tatlı, Bekir. "Hz. Peygamber'in Dinî Mimariye Nakşedilen Sözlerinin Bölge Halkına Verdiği Mesajlar -Edirne-Balkanlar (Genel) Mukayesesi-". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 9/2 (Haziran 2009), 179-216.
- Tefsir Alimlerinden Bir Grup. *el-Muhtasar fî Tefsîri'l-Kurâni'l-Kerîm*. Riyad: Tafsir Center for Qur'anic Studies, 3. Basım, 2014.
- Tekiner, İsmail Hakkı vd. "Dünya ve Türkiye'de Gıda İsrafi ve Kaybına Genel bir Bakış". *İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi* 3/2 (Ağustos 2021), 123-128.
- Yaka, Zeki. "İslam İktisadının 'Adil Gelir Dağılımı' İlkesi ve Bunun Sosyal Refaha Katkısı". *Türk ve İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 4/13 (2017), 255-287.
- Yıldırım, Ahmet. "Hadislerde Fakirlik ve Zenginlik Problemi". *Hadis Tetkikleri Dergisi* 3/2 (Aralık 2005), 217-220.
- Yılmaz, Ömer - Sırım, Veli. "Zekât-Sosyal Adalet İlişkisi: Gelir Dağılımındaki Adaletsizliklere İlişkin Teorik Yaklaşımlarla Mukayeseli Bir İnceleme". *Sosyal Bilimler Metinleri* 2017/1 (Haziran 2017), 76-85.
- Yiğit, Rukiye. "İbn Haldun ve İktisadi Görüşleri". *Maruf İktisat İslâm İktisadi Araştırmaları Dergisi* 2 (2021), 4-17.
- Zaman, Tolga vd. "Gini Katsayısını Etkileyen Faktörlerin Beta Regresyon Yöntemi Yardımı ile Belirlenmesi". *Erzincan University Journal of Science and Technology* 12/1 (Mart 2019), 235-240. <https://doi.org/10.18185/erzifbed.443037>
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf*. 4 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kitâbi'l-Arabî, 3. Basım, 1986.
- World Population Review. "Gini Coefficient by Country 2025". Erişim 08 Ağustos 2025. <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/gini-coefficient-by-country>
- World Population Review. "Oil Reserves by Country 2025". Erişim 08 Ağustos 2025. <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/oil-reserves-by-country>

World Population Review. “Poorest Countries in the World 2025”. Erişim 08 Ağustos 2025.
<https://worldpopulationreview.com/country-rankings/poorest-countries-in-the-world-d#5-poorest-countries-in-the-world>